

مقدمات روش تحقیق در علوم انسانی راهنمای عملی در تنظیم طرح پژوهش

■ دکتر فریوش عظیمی خبازان^۱

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قم

■ محمودی، رضا؛ شهربانو ربیعی. مقدمات روش تحقیق در علوم انسانی: راهنمای عملی در تنظیم طرح پژوهش، تهران: بال، ۱۳۸۷، ۱۷۱ ص، شابک: ۶-۰۵-۲۵۷۴-۹۶۴-۹۷۸

سوی انتشارات بال منتشر شده است. موضوع کتاب درباره روش‌شناسی تحقیق و پژوهش است که مؤلفان کوشیده‌اند در هشت فصل مراحل پژوهش علمی را برای مخاطبان خود تشریح کنند. طبق اطلاعات روی جلد مخاطبان این اثر، دانشجویان رشته‌های مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، مدیریت دولتی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مشاوره، پیش‌دبستانی و دبستان و علوم اجتماعی هستند.

در بررسی ساختار کتاب مواردی دیده می‌شود که ذکر آنها در اینجا ضروری به نظر می‌رسد.

۱. هر فصل با بیان هدف رفتاری آغاز شده و با جمع‌بندی مطالب ارائه‌شده تحت عنوان «خلاصه» به پایان می‌رسد، که این مسئله از نقاط قوت کتاب محسوب می‌شود.

۲. استنادها به شیوه درون‌متنی و با درج نام نویسنده، سال انتشار و شماره صفحه ارائه شده است. اما این شیوه در تمام متن رعایت نشده، به طوری که در بعضی از موارد شماره صفحه اثر ذکر نشده است. همچنین برای استناد منابعی که به زبان لاتین هستند، اسامی به زبان اصلی نوشته شده است که این خلاف شیوه استاندارد است، برای مثال می‌توان به صفحات ۵۵، ۵۶، ۶۷ و ۱۱۹ اشاره کرد.

۳. سرعنوان‌های هر فصل کاملاً از سایر اجزای متن قابل تشخیص است، اما تمایزی بین سرعنوان‌های اصلی و فرعی دیده نمی‌شود.

۴. برای اسامی و واژه‌های تخصصی موجود در متن، جز دو مورد در

نیاز فطری انسان به دانستن و ارضای کنجکاو و آگاهی از رموز جهان و نیز تأمین نیازهای زندگی، همواره منشأ تلاش کاوشگرانه بشر برای دستیابی به معلومات بیشتر بوده که دانش و معرفت را طی قرن‌های متمادی شکل داده و از طریق انتقال به نسل‌های بعدی و افزوده‌شدن بر آن به صورت کنونی درآمده است. هدف علم، شناخت و توجیه واقعیت است. برای رسیدن به این شناخت و کشف واقعیت‌ها به روش‌ها و ابزارهای مناسبی نیاز هست که انسان بتواند در حرکت کاوشگرانه خود از آنها بهره‌گیرد تا جهان را آنگونه که هست بشناسد. روش علمی، مجموعه‌ای از شیوه‌هایی است که رسیدن به حقیقت را آسان می‌کند. بنابراین محققان، پژوهشگران و هر کس که می‌خواهد بداند، باید از روش‌های تحقیق آگاهی یابد. زیرا روش‌شناسی قواعدی را تعیین می‌کند که با استفاده از آن می‌توان حقایق را در علوم جست‌وجو و کشف کرد. از این رو در زمینه روش تحقیق با رویکرد به علوم مختلف، کتاب‌های فراوانی تألیف شده است.

مشخصات ظاهری و ساختار کتاب

کتاب مقدمات روش تحقیق در علوم انسانی: راهنمای عملی در تنظیم طرح پژوهش را دکتر رضا محمودی، عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم و شهربانو ربیعی عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی در سال ۱۳۸۷ تألیف کرده‌اند. کتاب در ۱۷۱ صفحه و در قطع رقعی، با شمارگان دوهزار و دویست نسخه، به قیمت سی‌وشش هزار ریال از

صفحه ۱۴۷، معادلی ارائه نشده است.

۵. استفاده از منابع علمی و ارائه فهرست آنها در پایان کتاب، نشان‌دهنده اعتبار اثر است. اما اصول کتابنامه‌نویسی در آن رعایت نشده و همچنین بین استنادها در متن و منابع و مأخذ هماهنگی دیده نمی‌شود. برای مثال بارها در متن به ارجاع (خاکی، ۱۳۷۸) برمی‌خوریم که اطلاعاتی از آن در منابع و مأخذ وجود ندارد. از دیگر موارد می‌توان به صفحات ۱۴۷ و ۷۴ نیز اشاره کرد.

۶. اطلاعات عنوان اثر و عنوان هر فصل در بالای هر صفحه دیده می‌شود، اما شیوه استاندارد در آن رعایت نشده است. در شکل استاندارد، تکرار عنوان در بالای صفحات زوج و عنوان فصل در صفحات فرد می‌آید (مدرسی تهرانی، ۱۳۸۱، ص ۲۹) که در این کتاب، خلاف آن دیده می‌شود، یعنی تکرار عنوان اثر در بالای صفحات فرد و عنوان هر فصل در صفحات زوج آمده است.

۷. قواعد نگارش، فاصله‌گذاری و علائم نقطه‌گذاری در متن رعایت نشده است و اشکالات نگارشی بسیاری در سرتاسر کتاب به چشم می‌خورد. با توجه به اینکه مخاطبان کتاب دانشجویان و محققان هستند، بهتر این بود که قبل از انتشار، کتاب با دقت ویرایش می‌شد.

نگاهی به محتوای اثر

این کتاب از هشت فصل و سه پیوست تشکیل شده است. در فصل نخست، «کلیات و قدم اول پژوهش»، مراحل روش تحقیق ذکر شده است. سپس تعریفی از پژوهش و انتخاب موضوع و ویژگی‌های آن ارائه شده است. در این فصل نوعی شتاب‌زدگی در ارائه مطالب دیده می‌شود، به گونه‌ای که اطلاعات ارائه‌شده بسیار خلاصه و در بعضی از موارد بندهایی وجود دارد که ربطی به موضوع ندارد (ص ۱۶). همین امر موجب شده خواننده برای درک و برقراری ارتباط بین مطالب دچار سردرگمی شود.

در فصل دوم، «پیشینه تحقیق»، درباره جایگاه تئوری‌ها برای کمک به حل مسئله پژوهش و گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای و تعاریف مفهومی و عملیاتی بحث شده است. پیشینه تحقیق صرفاً به مطالعه و گردآوری اطلاعات از کتاب‌ها و پایان‌نامه‌ها محدود نیست، بلکه مقالات چاپ‌شده در نشریات و مجلات تخصصی، اهمیت بسیاری دارند که در متن به آنها اشاره‌ای نشده است. همچنین بحث تئوری‌ها و تعاریف مفاهیم می‌توانست در بخش جداگانه‌ای مورد بحث قرار گیرد. عنوان فصل سوم، «تنظیم بدنه اصلی طرح پژوهش» است. چارچوب عنوان تحقیق، اهداف و ویژگی‌های بیان مسئله، سؤالات تحقیق، تدوین فرضیه و اهداف تحقیق در این فصل شرح داده شده است.

در فصل چهارم، «روش تحقیق»، انواع تحقیقات بر دو مبنای هدف و روش و ماهیت تقسیم‌بندی شده که در دو دسته کلی «توصیفی» و «آزمایشی» قرار گرفته و سپس تحقیقات توصیفی به انواع پیمایشی، همبستگی، و پس‌رویدادی تقسیم شده است. این دسته‌بندی از نظر همه مؤلفان عمومیت ندارد، بلکه در بسیاری از منابع، تحقیقات همبستگی و علمی را از تحقیقات توصیفی جدا می‌دانند (حافظنیا، ۱۳۸۵، ص ۵۳؛ خاکی، ۱۳۸۴، ص ۲۰۹). بهتر بود مؤلفان کتاب در پانویس به این نکته اشاره می‌کردند تا خواننده بتواند برای آگاهی از انواع دیدگاه‌ها به دیگر منابع نیز مراجعه کند.

فصل پنجم به «طرح‌های آزمایشی» اختصاص دارد. در این فصل، اعتبار درونی و بیرونی و انواع طرح‌های تحقیق آزمایشی شرح داده شده است. در فصل ششم، «جامعه آماری، نمونه و حجم آماری»، درباره انواع روش‌های نمونه‌گیری، تعیین اندازه و حجم نمونه بحث شده است. روش‌های نمونه‌گیری به دو دسته اصلی «نمونه‌گیری احتمالی» و «وضعی» تقسیم می‌شوند (حافظنیا، ۱۳۸۵، ص ۱۲۱) در حالی که در این کتاب فقط نمونه‌گیری احتمالی و انواع آن بررسی شده و به روش وضعی هیچ اشاره‌ای نشده و مؤلفان نیز دلیل آن را ذکر نکرده‌اند. نمونه‌گیری تصادفی با استفاده از جدول اعداد تصادفی (ص ۱۱۷) در دو بند توضیح داده شده است که بند اول مربوط به تیترو، اما بند دوم توضیح نمونه‌گیری سیستماتیک یا منظم است و ارتباطی با جدول اعداد تصادفی ندارد، در عین حال هر دو بند نیز دارای اطلاعات کامل نیستند.

در فصل هفتم، «ابزارهای اندازه‌گیری متغیرها پرسشنامه»، پرسشنامه، انواع سؤالات، راهنمای تدوین پرسشنامه و روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری توضیح داده شده است. فصل هشتم به «مصاحبه و مشاهده» اختصاص دارد. در این فصل نیز به بحث مصاحبه و مشاهده خیلی خلاصه پرداخته شده است.

در پیوست اول، عناوین اصلی و فرعی رساله تحقیق به ترتیب برای راهنمایی خواننده آورده شده است. پیوست دوم راه‌حل مسئله صفحه ۴۲ است. پیوست سوم جدول برآورد حجم یا اندازه نمونه از جامعه است که در متن هیچ‌گونه اشاره‌ای به آن نشده است و در این قسمت نیز فاقد توضیح است. همچنین منبع اخذ آن نیز مشخص نیست.

نتیجه‌گیری

«ارائه اطلاعات پایه‌ای پژوهش برای کلیه رشته‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری»، «منبعی کامل برای تنظیم طرح پژوهشی سازمان‌ها و مؤسسات» و «منبعی کامل برای معلمان و دبیران» عبارات‌های درج‌شده در پشت کتاب هستند. این ادعا که یک کتاب بتواند نیاز سه گروه از خوانندگان را در سه مقطع مختلف با انتظارات متفاوت برآورده سازد، کمی اغراق‌آمیز است. همچنین در مقایسه با کتاب‌های فراوانی که در زمینه روش تحقیق تاکنون به چاپ رسیده است، می‌توان گفت که عمق و سطح مطالب ارائه‌شده انسجام و یکپارچگی لازم را ندارد. شاید اگر مؤلفان، دانشجویان رشته خاصی در علوم انسانی را مدنظر قرار می‌دادند، به نتیجه مطلوب‌تری می‌رسیدند.

پی‌نوشت:

1. farnoshazimi@yahoo.com

مأخذ:

۱. مدرسی تهرانی، شهره؛ پورممتاز، علیرضا (۱۳۸۱). آماده‌سازی کتاب: عملیات پیش از چاپ، تهران: خانه کتاب تهران.
۲. حافظنیا، محمدرضا (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۳. خاکی، غلامرضا (۱۳۸۶). روش تحقیق با رویکردی بر پایان‌نامه‌نویسی، تهران: بازتاب.

روش‌شناسی

قواعدی را تعیین

می‌کند که با استفاده

از آن می‌توان حقایق

را در علوم جست‌وجو

و کشف کرد

در مقایسه با

کتاب‌های فراوانی

که در زمینه روش

تحقیق تاکنون به

چاپ رسیده است،

می‌توان گفت که

عمق و سطح مطالب

ارائه‌شده انسجام و

یکپارچگی لازم را

ندارد